

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

تقدیم به عدل مجتم و عدالت کستر نظر

حضرت بقیة اللہ الاعظم روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفدله

ونائب برحق حضرت آیت اللہ خامنہ ای مدظلہ العالی

و تقدیم به روح بلند و ملکوتی حضرت امام خمینی رحمه الله عليه و همه شہدای راه حق و عدالت که سر بلندی و اقتدار امروزان میروند
مجاہدت ما و خون نامی پاک آنان است.

امید که دعای خیرشان، ہمیشہ شامل حالمان در این مسیر سخت و دشوار مالذت، بخش و سعادت آفرین باشد...

فہم جوہرہ اندیشہ
حضرت آیت اللہ خامنہ ای ظہلہ
در عرصہ عدالت

محمد صادق تراب زاده جهرمی
سید علی رضا سجادیہ
حسین سرآبادانی

انشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: فهم جوهره اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله) در عرصه عدالت
تألیف: محمدصادق ترابزاده جهرمی، سید علیرضا سجادیه، حسین سرآبادانی
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام
صفحه آرا: علی صبوری آق قلعه
طراح جلد: سامان قاموس
ناظر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا
چاپ و صحافی: سپیدان تهران
چاپ اول (نوبت دوم): ۱۳۹۶
قیمت: ۸۵۰/۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۸۴-۰

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲
تلفن: ۶۶۹۵۴۶۰۳ - تلفن مرکز بخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱
فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
فروشگاه اینترنتی: <https://press.isu.ac.ir> • E-mail: pub@isu.ac.ir

سرشناسه: ترابزاده جهرمی، محمدصادق، ۱۳۶۶ -
عنوان و نام پدیدآور: فهم جوهره اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله) در عرصه عدالت /
محمدصادق ترابزاده جهرمی، سیدعلیرضا سجادیه، حسین سرآبادانی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۸۴-۰
موضوع: خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۱۸ - - دیدگاه درباره عدالت
موضوع: خامنه‌ای، سید علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۱۸ - - پیام‌ها و سخنرانی‌ها
موضوع: اسلام و عدالت
موضوع: عدالت اجتماعی
شناسه افزوده: سجادیه، سیدعلیرضا، ۱۳۶۵ -
شناسه افزوده: سرآبادانی، حسین، ۱۳۶۸ -
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده‌بندی کنگره: ۴۱۳۹۶ ت ۳۷ ع / ۱۶۹۲ DSR
رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۰۸۴۴
شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۰۱۸۷۲

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

پیش‌گفتار | ۱۳

فصل اول: مقدمه و ضرورت | ۲۱

فصل دوم: گزارش فرآیند و روش تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه عدالت | ۲۹

فصل سوم: طبقه‌بندی «سخنرانی محور» دلالت‌های فهم شده | ۴۷

فصل چهارم: تفصیل جوهره اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه عدالت اجتماعی | ۱۷۵

فصل پنجم: اجمال جوهره اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه عدالت اجتماعی | ۲۳۱

پیشینه پژوهش | ۲۴۱

منابع و مآخذ | ۲۴۷

فهرست تفصیلی

پیش‌گفتار | ۱۳

سخن‌مرکز رشد | ۱۳

ارزیابی اولیه | ۱۵

هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد | ۱۶

در مسیر شدن | ۱۶

نقطه عطف | ۱۷

مأموریت و وظایف | ۱۷

رسیدن به کتاب حاضر | ۱۸

فصل اول: مقدمه و ضرورت | ۲۱

۱٫۱ عدالت و عدالت‌پژوهی | ۲۳

۱٫۲ تلاش برای فهم بیانات رهبری در حوزه عدالت | ۲۴

۱٫۳ ساختار کتاب | ۲۵

فصل دوم: گزارش فرآیند و روش تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه

عدالت | ۲۹

۲٫۱ مقدمه | ۳۱

۲٫۲ فازهای اصلی فرآیند تحقیق | ۳۲

۲٫۳ سه فاز اول: استفاده از روش تحلیل مضمون | ۳۳

الف) آشناسازی محقق با داده‌های خویش | ۳۴

ب) تولید کدهای اولیه | ۳۷

ج) جستجوی مضامین | ۳۸

د) مرور مضامین | ۳۸

ه) تعریف و نام‌گذاری مضامین | ۳۸

و) تدوین گزارش | ۳۹

❁ ۲،۴ فاز چهارم | ۴۰

جوهره نگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی به موضوع عدالت چیست و چه مختصاتی دارد؟ | ۴۰

برخورد با فقدان روش تحلیل قابل اطمینان | ۴۲

برخورد با دام سطحی‌نگری | ۴۳

برخورد با دام تفسیر به رأی | ۴۳

❁ ۲،۵ اهداف و دستاوردهای جانبی | ۴۵

فصل سوم: طبقه‌بندی «سخنرانی محور» دلالت‌های فهم شده | ۴۷

❁ ۳،۱ مقدمه | ۴۹

❁ ۳،۲ بیانات و دلالت‌ها | ۵۲

۳،۲،۱ تحلیل بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی ۱۳۹۰/۰۲/۲۷ | ۵۲

۳،۲،۲ تحلیل بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و هیئت دولت ۱۳۸۸/۰۶/۱۶ | ۸۱

۳،۲،۳ تحلیل بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و هیئت دولت ۱۳۸۴/۰۸/۰۶ | ۸۷

۳،۲،۴ تحلیل بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۸۲/۰۸/۲۳ | ۹۷

۳،۲،۵ تحلیل بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۷۹/۱۲/۲۶ | ۱۰۳

۳،۲،۶ تحلیل بیانات در دیدار زائرین و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۷۶/۰۱/۰۱ | ۱۱۱

۳،۲،۷ تحلیل بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۸۱/۱۲/۰۱ | ۱۱۷

۳،۲،۸ تحلیل بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و هیئت دولت ۱۳۸۵/۰۶/۰۶ | ۱۲۰

۳،۲،۹ تحلیل بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۸۷/۰۱/۰۱ | ۱۲۲

۳،۲،۱۰ تحلیل بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر ۱۳۷۹/۱۲/۰۹ | ۱۲۴

۳،۲،۱۱ تحلیل بیانات در دیدار استادان و دانشجویان کردستان ۱۳۸۸/۰۲/۲۷ | ۱۲۵

۳،۲،۱۲ تحلیل بیانات در دیدار با اقشار مختلف مردم ۱۳۸۱/۰۷/۳۰ | ۱۲۶

۳،۲،۱۳ تحلیل بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم در سالروز میلاد امام علی (ع) ۱۳۸۷/۰۴/۲۶ | ۱۲۸

۳،۲،۱۴ تحلیل بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم ۱۳۸۱/۰۶/۳۰ | ۱۳۰

۳،۲،۱۵ تحلیل بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه ۱۳۷۹/۰۴/۰۷ | ۱۳۲

۳،۲،۱۶ تحلیل بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت ۱۳۸۹/۰۶/۰۸ | ۱۳۴

۳،۲،۱۷ تحلیل بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه ۱۳۸۸/۰۴/۰۷ | ۱۳۶

۳،۲،۱۸ تحلیل بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیئت دولت ۱۳۸۷/۰۶/۰۲ | ۱۳۹

۳،۲،۱۹ تحلیل بیانات در دیدار با زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۸۸/۰۱/۰۱ | ۱۴۰

۳،۲،۲۰ تحلیل بیانات در دیدار زائرین و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۸۵/۰۱/۰۱ | ۱۴۳

- ۳،۲،۲۱ تحلیل بیانات در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت ۱۳۸۵/۰۲/۰۹ | ۱۴۴
- ۳،۲،۲۲ تحلیل بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۷۴/۰۹/۲۹ | ۱۴۵
- ۳،۲،۲۳ تحلیل بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۷۱/۱۰/۱۷ | ۱۴۹
- ۳،۲،۲۴ تحلیل بیانات در دیدار مردم رفسنجان ۱۳۸۴/۰۲/۱۸ | ۱۵۲
- ۳،۲،۲۵ تحلیل بیانات در دیدار مردم قزوین ۱۳۸۲/۰۹/۲۵ | ۱۵۳
- ۳،۲،۲۶ تحلیل بیانات در دیدار دانشجویان قزوین ۱۳۸۲/۰۹/۲۶ | ۱۵۳
- ۳،۲،۲۷ تحلیل بیانات در دیدار مردم کرمان ۱۳۸۴/۰۲/۱۱ | ۱۵۴
- ۳،۲،۲۸ تحلیل بیانات در دیدار مسئولان دستگاه قضایی ۱۳۸۳/۰۴/۰۷ | ۱۵۵
- ۳،۲،۲۹ تحلیل بیانات در دیدار مسئولان قضایی ۱۳۷۱/۱۰/۲۳ | ۱۵۷
- ۳،۲،۳۰ تحلیل بیانات در دیدار با مسئولان دستگاه قضایی ۱۳۷۷/۰۴/۰۷ | ۱۵۹
- ۳،۲،۳۱ تحلیل بیانات در دیدار با مسئولان دستگاه قضایی ۱۳۸۰/۰۴/۰۷ | ۱۶۱
- ۳،۲،۳۲ تحلیل بیانات در دیدار مسئولان سازمان صداوسیما ۱۳۸۱/۱۱/۱۵ | ۱۶۳
- ۳،۲،۳۳ تحلیل بیانات در سالگرد ارتحال حضرت امام علیه السلام ۱۳۸۱/۰۳/۱۴ | ۱۶۶
- ۳،۲،۳۴ تحلیل بیانات در مراسم تنفیذ ریاست جمهوری ۱۳۸۴/۰۵/۱۲ | ۱۶۸
- ۳،۲،۳۵ تحلیل بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ۱۳۹۲/۱۲/۲۰ | ۱۶۹
- ۳،۲،۳۶ تحلیل بیانات در دیدار با دانشجویان ۱۳۹۲/۰۵/۰۶ | ۱۷۰
- ۳،۲،۳۷ تحلیل بیانات در اجتماع مردم اسفراین ۱۳۹۱/۰۷/۲۲ | ۱۷۰
- ۳،۲،۳۸ تحلیل بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۹۰/۱۱/۱۴ | ۱۷۱
- ۳،۲،۳۹ تحلیل بیانات در دیدار با فرماندهان سپاه ۱۳۹۰/۰۴/۱۳ | ۱۷۲
- ۳،۲،۴۰ کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن (دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۸: صص ۷۶-۷۷) | ۱۷۳

فصل چهارم: تفصیل جوهرهٔ اندیشهٔ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی در عرصهٔ عدالت

اجتماعی | ۱۷۵

- ۴،۱ . مقدمه | ۱۷۷
- ۴،۲ . جایگاه عدالت اجتماعی در نظام هستی | ۱۷۹
- ۴،۲،۱ نسبت عدالت تکوینی و حیات اجتماعی انسان | ۱۷۹
- ۴،۲،۲ نقش دین در انطباق حیات اجتماعی با عدالت تکوینی | ۱۸۰
- ۴،۲،۳ قوام حیات اجتماعی انسان به ارزش عدالت اجتماعی | ۱۸۱
- ۴،۲،۴ خصوصیات انحصاری و متمایز دین با سایر نسخه‌های عدالت اجتماعی | ۱۸۱
- ۴،۲،۴،۱ . هدف دین، اقامه عدالت است | ۱۸۲
- ۴،۲،۴،۲ . مبارزه عملی علیه ظلم | ۱۸۲
- ۴،۲،۴،۳ . امید و ایمان به دوران عدل کامل | ۱۸۲

- ۴,۲,۵ تحقق عدالت اجتماعی در پرتو نظام ولایت الهی | ۱۸۴
- ۴,۲,۶ ولایت فقیه در امتداد حاکمیت عدل | ۱۸۸
- ۴,۲,۷ تقوا؛ بستر اجتماعی تحقق عدالت اجتماعی | ۱۸۹
- ۴,۲,۸ حکومت امیرالمؤمنین علیه السلام؛ الگوی کامل استقرار عدالت | ۱۹۲
- ۴,۲,۹ مهدویت؛ نهایت استقرار عدالت اجتماعی | ۱۹۵
- ❁ ۴,۳. ضرورت اقامه عدالت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران | ۱۹۷
- ۴,۳,۱ هدف جمهوری اسلامی ایران | ۱۹۷
- ۴,۳,۲ عدالت و پیشرفت | ۱۹۹
- ۴,۳,۳ عدالت و اقتصاد مقاومتی | ۲۰۲
- ۴,۳,۴ عدالت در مسیر جهاد | ۲۰۲
- ۴,۳,۵ صدور الگوی حقیقی اسلام تابع عدالت اجتماعی | ۲۰۴
- ❁ ۴,۴. سه‌گان عدالت، عقلانیت و معنویت؛ چارچوب مفهومی اقامه عدالت اجتماعی
- ۲۰۵ |
- ۴,۴,۱ تفاوت عقلانیت و محافظه‌کاری | ۲۰۶
- ۴,۴,۲ ترابط عدالت و معنویت | ۲۰۷
- ۴,۴,۳ عدالت، عقلانیت و معنویت در انقلاب اسلامی و امام آن | ۲۰۸
- ❁ ۴,۵. چیستی عدالت اجتماعی | ۲۱۰
- ❁ ۴,۶. ارکان چیستی عدالت اجتماعی | ۲۱۳
- ۴,۶,۱ صبغه توحیدی | ۲۱۳
- ۴,۶,۲ اطلاق ارزشی | ۲۱۳
- ۴,۶,۳ ارزش مبنایی نه بنایی | ۲۱۴
- ۴,۶,۴ عدالت حداکثری | ۲۱۶
- ۴,۶,۵ حقیقت در برابر اعتبار بشری محض | ۲۱۷
- ۴,۶,۶ وحدت ثبوتی و تکثر اثباتی | ۲۱۸
- ❁ ۴,۷. عدالت‌پژوهی | ۲۲۰
- ۴,۷,۱ رابطه عدالت‌پژوهی (معرفت عدالت) و عدالت‌خواهی (مبارزه و جهاد علیه ظلم) | ۲۲۰
- ۴,۷,۲ نگاه هدف‌محور | ۲۲۲
- ۴,۷,۳ نظریه‌های خرد و کلان عدالت اجتماعی | ۲۲۳
- ۴,۷,۴ منابع معرفتی و روش‌شناسی عدالت‌پژوهی | ۲۲۳
- ۴,۷,۵ نتایج مورد انتظار از اقدامات عدالت‌پژوهی | ۲۲۵
- ۴,۷,۵,۱ تشکیل جامعه علمی بین‌المللی اسلامی عدالت | ۲۲۵
- ۴,۷,۵,۲ راه‌اندازی چرخه رشد سرمایه انسانی عدالت‌پژوهی | ۲۲۵

- ۴,۷,۵,۳. تدوین نظریه عدالت اسلامی | ۲۲۶
 ۴,۷,۵,۴. تدوین نظریه‌های خرد و اقتضایی عدالت اجتماعی | ۲۲۷
 ۴,۷,۵,۵. طراحی شاخص‌های عدالت | ۲۲۷
 ۴,۷,۵,۶. پژوهش‌های کاربردی و امکان استفاده از تجارب دیگران | ۲۲۸
 ۴,۷,۶. پویایی در نظر، ثبات در اجرا و تکمیل در زمان | ۲۲۸

فصل پنجم: اجمال جوهره اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه عدالت

اجتماعی | ۲۳۱

- ۵,۱ مقدمه | ۲۳۳
- الف) جایگاه عدالت اجتماعی در نظام هستی | ۲۳۳
 ب) ضرورت اقامه عدالت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران | ۲۳۴
- ۵,۲ سه‌گان عدالت، عقلانیت و معنویت؛ چارچوب مفهومی اقامه عدالت اجتماعی | ۲۳۴
- ۵,۳ چیستی عدالت اجتماعی | ۲۳۴
- ۵,۴ ارکان چیستی عدالت اجتماعی | ۲۳۵
- ۵/۴/۱ صبغه توحیدی | ۲۳۵
 ۵/۴/۲ اطلاق ارزشی | ۲۳۵
 ۵/۴/۳ عدالت حداکثری | ۲۳۵
 ۵/۴/۴ حقیقت در برابر اعتبار بشری | ۲۳۵
 ۵/۴/۵ وحدت ثبوتی و تکثر اثباتی | ۲۳۶
- ۵,۵ عدالت پژوهی | ۲۳۶
- الف) رابطه عدالت پژوهی (معرفت عدالت) و عدالت خواهی (مبارزه و جهاد علیه ظلم) | ۲۳۶
 ب) نگاه هدف‌محور | ۲۳۷
 ج) نظریه‌های خرد و کلان عدالت اجتماعی | ۲۳۷
 د) منابع معرفتی و روش‌شناسی عدالت پژوهی | ۲۳۷
 ه) نتایج مورد انتظار از اقدامات عدالت پژوهی | ۲۳۸
 و) پویایی در نظر، ثبات در اجرا و تکمیل در زمان | ۲۳۸
- ۵,۶ مدل نهایی اقامه عدالت اجتماعی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی | ۲۳۸

پیشینه پژوهش | ۲۴۱

- مروری بر فعالیت‌های انجام شده در حوزه اندیشه رهبری | ۲۴۱

منابع و مآخذ | ۲۴۷

پیش‌گفتار

❁ سخن‌مرکز رشد

بیش از سی سال از تجربه دانشگاه امام صادق علیه السلام می‌گذرد. این دانشگاه در اولین سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، و در پاسخ به نیازهای گریزناپذیر این انقلاب، به همت و مساعی بی‌دریغ مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی رحمته الله تأسیس شد. اسلامیت نظامی که به گونه‌ای اسلامی تشکیل شده است، متوقف بر داشتن برنامه‌ای برآمده از اسلام، و مجریان و مسئولانی آگاه به مبانی اسلامی است؛ و بدون این دو امر، حکومت اسلامی به مرور از درون تهی شده و به سوی حکومتی که صرفاً ظواهری اسلامی دارد، حرکت خواهد کرد. بیشترین چیزی که در سال‌های اول از این دانشگاه انتظار می‌رفت، تعلیم و تربیت دانش‌آموختگان آشنا و مؤمن به معارف دین مبین اسلام، و همچنین آگاه به علوم انسانی و اجتماعی روز دنیا بود. در سه دهه گذشته، دانش‌آموختگان دانشگاه امام صادق علیه السلام با توشه‌ای که از خرمن عالم اخلاق، فقیه و اصولی کم‌نظیر، مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی رحمته الله برچیده بودند، و با تسلطی که بر مبانی اسلامی و علوم اجتماعی یافته بودند، در بخش‌های مختلف کشور مشغول به خدمت شدند و سعی نمودند تا حدی نیازهای انقلاب و ایران اسلامی را برآورده کنند.

با گذشت زمان، و تعمیق و تفصیل نیازهای انقلاب اسلامی، از سویی، شدت نیاز به نیروی انسانی قدری کاهش یافت، و از سوی دیگر، نیاز به تولید علوم انسانی و اجتماعی متناسب با تعلیم و آموزه‌های قرآن و سنت شدت گرفت. مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی رحمته الله که در سیره علمی، عملی و مدیریتی خود، توجه به «نیازهای روز» جامعه اسلامی را سرلوحه مساعی خود قرار داده بودند، در سال‌های اخیر و به ویژه پس از دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه امام صادق علیه السلام با مقام معظم رهبری مد ظله العالی، وزن و اهمیت بیشتری را به موضوع تولید علم و مرجعیت علمی اختصاص دادند.

آنان که دانشگاه امام صادق علیه السلام و دانش‌آموختگان آن را می‌شناسند، به خوبی می‌دانند که ظرفیت تربیتی و علمی این نهاد بر آمده از انقلاب اسلامی بسیار بیش از دستاوردهای موجود آن است. دانشگاه امام صادق علیه السلام در بین دانش‌آموختگان خود، افرادی مستعد و توانمند برای پیگیری و پیشبرد مسیر طولانی و سخت علمی را تربیت می‌کند، اما این افراد، پس از دانش‌آموختگی، مسیر و جایگاهی را برای پیگیری دغدغه‌ها و به ثمر نشان دادن همت‌های خود نمی‌یابند. با اینکه تعداد زیادی از این دانش‌آموختگان کوشای دانشگاه، سال‌های تحصیل را در فهم علوم اسلامی و تتبع در حوزه‌های تخصصی علوم اجتماعی طی می‌کنند، و در پایان‌نامه‌های پژوهشی خود، ظرفیت شخصیتی و فکری خود را برای ادامهٔ این مسیر به اثبات می‌رسانند، با مسیرها و سازمان‌ها - اعم از علمی یا اجرایی - مواجه می‌شوند که با دغدغه‌هایی به نسبت بسیار سطحی‌تر، پاسخ‌گویی به نیازهایی دیگر را بر آنها تحمیل می‌نماید.

به نظر می‌رسد همان‌گونه که پاسخ‌گویی به نیازهای دهه‌های قبل انقلاب اسلامی، چندان از طریق الگوهای دانشگاهی و حوزوی مرسوم، اثربخش و موفق نبود، و مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی رحمته الله عمر خود را در ایجاد الگویی جدید صرف کرد؛ پیگیری و ثمردهی نیاز به تولید علم و مرجعیت علمی نیز با تبعیت و تقلید از الگوهای قدیمی و مرسوم پژوهشی ممکن نباشد. از سویی دانش‌آموختگان دانشگاه برای تمرکز و تأمل بر نیازهای علمی کشور، و تولید دانش و نرم‌افزارهای مطلوب، راهی زمان‌بر، طولانی و پرپیچ‌وخم پیش رو دارند؛ و از سوی دیگر، نظام اجرایی و علمی کشور، که سال‌ها از نرم‌افزارهای موجود و مرسوم غربی کپی برداری کرده است، به آماده‌خوری، هزینه نکردن و دم‌غنیمت‌شماری خو کرده است. از یک طرف، برای تولیدات و محصولات علوم انسانی اسلامی دانش‌آموختگان دانشگاه، تقاضایی وجود ندارد؛ و از طرف دیگر، برای نیازهای پیچیده و باعجلهٔ کشور، عرضه‌ای موجود نیست.

همین دغدغه، تنی چند از فرزندان مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی رحمته الله را بر آن داشته است تا با طراحی مرکزی - موسوم به مرکز رشد - گامی در مسیر حلّ این چالش بردارند. مرکز رشد، هم برای حلّ معضلات پیش‌گفته و هم به منظور ابتناء بر اندیشه‌های تربیتی و مدیریتی اسلام، لازم بوده است تا الگوهای جدید سازمانی و تعامل علمی و تربیتی را طراحی و اجرا نماید که این معجزهٔ مجال بسط و تشریح آن نیست. مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام، برای پاسخ‌گویی به نیازهای پیش‌گفته در علوم انسانی و اجتماعی، راهی جز تربیت، حفظ و معرفی «نظریه‌پردازان» علوم انسانی و اجتماعی اسلامی سراغ ندارد، و این تربیت، حفظ و معرفی را چیزی بسیار بالاتر و متعالی‌تر از حمایت‌ها یا استفاده‌ها یا پروژه‌های پژوهشی مرسوم می‌شمارد.

در هر جمع، گروه و سازمانی این انسان‌ها هستند که اهمیت دارند و هویت آن‌را شکل می‌دهند و طبیعی است که مرکز رشد نیز از این قاعده مستثنی نیست. مسیر طی شده و ایمان به آن اگرچه سختی‌هایی را نیز با خود داشته لکن کسب دستاوردها و هم‌مسیر شدن تدریجی دانشجویان و دانش‌آموختگان با آن شیرینی‌های حلاوت‌باری به بار آورده است. از این‌رو، تجمع همدلانه و مسئولانه بیش از پیش افرادی با موضوعات و حیطه‌های علمی مشخص و شکل‌گیری گروه‌های علمی - که از آن به هسته یاد می‌شود - مصداق همان شیرینی‌ها و گامی بلند برای تحقق اهداف و آرمان‌های بزرگ است.

هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد، بعنوان یکی از مصادیق دستاوردهای این مسیر، در سالیان اخیر برنامه‌ها و اقداماتی را برای برافراشته شدن هرچه بیشتر پرچم «عدالت» در عرصه نخبگانی و عمومی تدوین و اجرا کرده است. یکی از ثمرات این کوشش‌های مبارک، در این کتاب به داوری صاحب‌نظران و خوانندگان گذاشته شده است. ادامه متن حاضر تلاشی برای شناساندن بهتر منطق فهم و عمل این هسته علمی بمنظور تحقق آرمان‌ها و افق‌های بلند مدنظر است.

❁ ارزیابی اولیه

اگر عرصه‌های گوناگون نظری و عملی راهبردی در نظام جمهوری اسلامی را به مثابه خاکریزهای یک جبهه گسترده نبرد حق بر باطل در نظر بگیریم، در این صورت، بمنظور اقدام هدفمند، موثر، متناسب و با پشتوانه نظری در حوزه عدالت، لازم است ارزیابی دقیقی از شرایط و وضعیت موجود در هر عرصه داشته باشیم.

با نگاهی ابتدایی می‌توان مجموعه نقایص و نداشته‌های عرصه عدالت و عدالت‌پژوهی را در کشور در چند دسته خلاصه نمود:

پژوهشگاه یا پژوهشکده عدالت‌پژوهی، کانون تفکر، دانشکده مطالعات عدالت، گروه عدالت اجتماعی در یک دانشکده، رشته عدالت‌پژوهی، سرفصل درسی، کتاب درسی مناسب، سیر مطالعاتی، کارگاه‌های آموزشی، دوره آموزشی نظری و عملی اقامه عدل، مجلات علمی، جوایز علمی (پژوهش، ایده، پایان‌نامه، کتاب، مقاله، گزارش و ...)، نرم‌افزار، بانک اطلاعاتی، حمایت از رساله‌های دکتری و ارشد، ...

مسئله‌شناسی و نظام مسائل، روش‌شناسی، نقشه پژوهشی، نظریه عدالت اسلامی اجماعی، توصیه‌های سیاستی به مدیران و سازمان‌ها، شاخص‌های عدالت، استانداردهای سازی، جریان‌های فکری عدالت‌پژوهی، منبع‌شناسی، نقد برنامه‌ها، مشکلات و مباحث روز از منظر عدالت، ...

رصداخانه عدالت (رصد و پایش علم و عمل عدالت)، مرکز ارزشیابی عدالت محور خط‌مشی‌ها و برنامه‌های عمومی، پیوست عدالت خط‌مشی‌ها و برنامه‌های عمومی (تلفیقی از پیوست انگیزش، فرهنگی و اقتصادی، حقوقی و ...)، انجمن علمی عدالت‌پژوهی ایران، نهادهای اسناددهی منابع علمی عدالت‌پژوهی، کتابخانه تخصصی، ...

اما در این میان یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین خلأها و نیازهای موجود، فقدان نیروی انسانی خاص (بین‌رشته‌ای، مبنایی-کاربردی و ...) است که واجد ویژگی‌هایی چون تمرکز بلندمدت بر موضوع عدالت، هدف‌محور بودن و تلاش برای اثرگذاری بیرونی و نهایی باشد. تربیت و تکثیر چنین افرادی ضمن تولید خروجی‌های متنوع در قالب‌های فردی و جمعی، شبکه‌ای منسجم از افراد و اقدامات را تشکیل می‌دهد که در نهایت خود به شکل‌گیری جامعه علمی در این حوزه منجر خواهد شد.

❁ هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد

در مسیر شدن

اولین دغدغه‌های موضوع عدالت بعنوان یکی از عرصه‌های محوری و حیاتی انقلاب اسلامی سال‌ها قبل از راه‌اندازی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام در ذهن تعدادی از دانشجویان مقطع ارشد رشته مدیریت دولتی و خط‌مشی‌گذاری عمومی دانشگاه زده شد. وسعت و گستره نظری بسیار زیاد این عرصه امکان هر گونه ورود محدود و مقطعی را منتفی می‌کرد. بنابراین، تصمیم بر این شد که در وهله اول مطالعاتی حول ابعاد مختلف عرصه عدالت در منابع فارسی انجام بگیرد. مجموعه مطالعات انجام شده و تعامل و مشورت با اساتید و صاحب‌نظران این حوزه نشانگر وجود نقطه خلأ جدی بود: «در عرصه‌ای به اهمیت و راهبردی «عدالت» انسجام پایدار و برنامه عمل و اقدام جدی وجود ندارد»، از این رو با کمک اساتید نظام موضوعات این عرصه تدوین شد تا زمینه برای اقدامات درست و صحیح بعدی فراهم شود.

با تلاش دیگر دوستان در دانشگاه و با هدف آشنایی و اشاعه این بحث در بین دانشجویان و اساتید دانشگاه، سلسله جلسات درس‌گفتارهای عدالت‌پژوهی با محوریت مقاله کونوا^۱ و شرح و توضیح جناب آقای دکتر عادل پیغامی آغاز و نزدیک به ۴۰ جلسه برگزار شد که ماحصل آن جلد اول کتاب «گفتارهایی در عدالت اجتماعی» است که به تازگی توسط انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام در اختیار مخاطبان قرار داده شده است.

1. Konow, J. (2003), "Which Is the Fairest One of All? A Positive Analysis of Justice Theories", Journal of economic literature, No.16, pp 1188-1239.

نقطه عطف

برگزاری دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی با موضوع عدالت را می‌توان یکی از نقاط عطف سیر حرکت هسته عدالت‌پژوهی در عرصه نظر و عمل به حساب آورد. بیانات رهبری در آن جلسه به نوعی اشاره و مطالبه همه آن چیزی بود که ما در این چند سال با فقدان‌شان روبرو بودیم: سیر مطالعاتی عدالت‌پژوهی، نظام مسائل عدالت‌پژوهی، طراحی دوره دکتری عدالت‌پژوهی، گفتمان‌سازی، مستندسازی تجربیات در حوزه اقامه عدالت، نظریه اسلامی ناب عدالت و... . از این مقطع به بعد، تلاش شد تا برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات بر اساس مطالبات معظم‌له در آن جلسه انجام شود.

با راه‌اندازی مرکز رشد، هسته عدالت‌پژوهی، مأموریت اصلی خود را بسط نظری و تلاش برای اقامه عملی عدالت در ساحت نظام اسلامی با رویکرد اثرگذاری و حکمرانی مسائل قرار داد. طبیعی است که رسیدن به چنین چشم‌اندازی نیازمند بسترها و الزاماتی است که برنامه‌های آتی هسته در این جهت تدوین و اجرا خواهند شد.

مأموریت و وظایف

بطور خلاصه می‌توان گفت، هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، در مسیر مواجهه و تحلیل بیانات رهبری و نخبگان عرصه عدالت، چشم‌انداز خود را: «شکل‌گیری مرکز مطالعات و اقامه عدالت اجتماعی»

قرار داده است. نهادی که عدالت‌پژوهی و عدالت‌خواهی را توأمان دنبال کرده و ساختن ستون فقرات جریان علمی خود را، یعنی تولید نیروهای انسانی متمرکز و بین‌رشته‌ای، از اهم مأموریت‌های خود می‌داند. برای پوشش این مأموریت، ۴ محور عملیاتی تعریف شده است:

الف) برنامه‌های کلان هسته عدالت‌پژوهی

محور پژوهشی: تولید نظام موضوعات عدالت‌پژوهی، تولید نظام مسائل عدالت‌پژوهی، تولید نقشه پژوهشی عدالت‌پژوهی، تولید نظریه اسلامی ناب عدالت، پژوهش‌های کاربردی.

محور آموزشی: تربیت نیروهای متمرکز بر اساس نظام موضوعات عدالت‌پژوهی و قرار دادن این نیروها در پیشبرد نقشه پژوهشی آن.

محور نهادسازی و اقامه: ساخت و جهت‌دهی نهادهای عدالت‌پژوه از مسیر ساخت نهادی با مأموریت ارزشیابی و تحلیل مسائل عدالت در جمهوری اسلامی ایران.

محور جریان‌سازی حاکمیتی: ریل‌گذاری جریان آموزش، پژوهش و اقامه عدالت در جمهوری اسلامی ایران از مسیر کسب مرجعیت در حوزه عدالت‌پژوهی.

ب) عملکرد اجمالی هسته عدالت‌پژوهی

محور آموزش: طراحی و تکمیل نظام طبقه‌بندی موضوعات عدالت^۱ و حرکت در مسیر تربیت نیرو.

محور پژوهش: شروع حرکت در مسیر تولید نظام مسائل و نقشه پژوهشی عدالت.
محور نهادسازی: مطالعه و بررسی تجربیات جهانی در نهادسازی و تلاش در ساخت نوعی نهاد بدیع.

محور جریان‌سازی حاکمیتی: تولید برخی استانداردهای محور آموزش، پژوهش و نهادسازی از قبیل سرفصل‌های درسی، کتاب آموزشی، طراحی دوره‌های آموزشی، سیر مطالعاتی، نهادشناسی و....

❁ رسیدن به کتاب حاضر

نکته‌ای که در بیانات رهبری و نظرات اندیشمندان این عرصه به وفور وجود داشت این بود که جمهوری اسلامی ایران بعد از گذشت نزدیک به ۴۰ سال هنوز از داشتن نظریه ناب اسلامی عدالت محروم است. اگرچه که تلاش‌های بسیاری را می‌توان در این سال‌ها مشاهده کرد اما هنوز با نقطه مطلوب فاصله داریم. در واقع، تنها با فهم و داشتن تعریف یا تعاریف اسلامی دقیق و مشخص است که می‌توان گام‌ها و مراحل بعدی مسیر عدالت‌پژوهی و عدالت‌خواهی را درست و صحیح برداشت.

در استخراج نظریه ناب اسلامی عدالت دو مواجهه و مسیر را می‌توان پیمود (که هر دو نیز لازم و بایسته هستند):

۱. مراجعه مستقیم و مجتهدانه و نوآورانه به منابع اصیل اسلامی (قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام)؛

۲. استفاده از منظومه فکری یک متخصص و مجتهد دینی در موضوع عدالت.
طبیعی است که در صورت وجود استلزمات نظری، ورود و مراجعه مستقیم به منابع دینی اولویت و ارجحیت دارد لکن نویسندگان در این مقطع زمانی، هدف خود را استفاده از اندیشه

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی به عنوان یک مجتهد جامع‌الشرایط دینی در زمینه عدالت قرار داده‌اند^۱.

هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام مشتاقانه منتظر نظرات و قضاوت‌های خوانندگان این مجموعه است تا بتواند آن‌ها را در حرکت‌ها و کوشش‌های بعدی، چراغ راه خود گرداند.

---

۱. درباره انتخاب منظومه فکری ایشان برای فهم عدالت، در بخش مقدمه توضیحات مبسوط‌تری بیان شده است.

فصل اول

مقدمه و ضرورت

❁ ۱۸ عدالت و عدالت پژوهی

عدالت از جمله مفاهیم فطری و مطلوب بشری در طول اعصار مختلف بوده و هست؛ بگونه‌ای که قدمت آن را می‌توان به تشکیل جوامع انسانی بازگشت داد. با وجود چنین قدمتی، پژوهش در این حوزه-عدالت اجتماعی- هنوز تازگی خویش را حفظ نموده است. اندیشمندان و محققان نیز در سطحی بالاتر و چارچوبی نظری، تلاش‌های وافری بمنظور تبیین معرفتی و علمی این مفهوم مهم انجام داده‌اند. همچنین ورود عدالت به ساحات‌های گوناگون معرفتی مانند فلسفه اخلاق، فلسفه سیاسی، معرفت‌شناسی، فلسفه حقوق و علوم اجتماعی چون اقتصاد، مدیریت، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و... خود بر پیچیدگی شناخت و تبیین این مفهوم افزوده است. در واقع تلفیق عدالت با این دسته از علوم را می‌توان ناشی از اهمیت عملی عدالت و خواست عمومی برای جلوه‌گری آن در عرصه اجتماعی و بطور خاص حکومت‌ها و دولت‌ها دانست.

ذات ذوابعداد و پیچیده عدالت، دایره وسیع ترابط با سایر حوزه‌های بشری، هنجاری بودن ماهیت آن و پایه و مبنا بودن عدالت برای سایر عرصه‌های اجتماعی و... همگی باعث شده است که حکما و حاکمان در زمینه تبیین نظری و اقدام عملی پیرامون آن، مشکلات و مسائل زیادی را پیش روی خود داشته باشند.

انقلاب اسلامی ایران بعنوان یکی از زنجیره‌های حرکت حق در طول تاریخ قابل معرفی است. نتیجه‌ای که از دل گنجینه عظیم دینی و حاصل آرمان‌ها، اعتقادات و جهاد طاقت‌فرسای عالمان و صالحان بوده است. بی‌شک این بنای عظیم در دل خود واجد عناصر محوری است که شناخت و تقویت آن‌ها باعث قوام نظام شکل گرفته خواهد شد.

به نظر می‌رسد اقامه عدالت را بتوان بعنوان یکی از اجزای هویت‌بخش و بقا آفرین برای انقلاب اسلامی معرفی نمود. چرا که به تصریح قرآن کریم، ارسال رسل و انزال کتب نیز با هدف گسترش قسط و عدل انجام گرفته است. بنابراین پایبندی و تلاش برای اقامه این ارزش اصلی و اساسی، جزو اولویت‌های حیاتی نظام اسلامی است. بگونه‌ای که به بیان رهبر معظم انقلاب اسلامی، «گفتمان عدالت، یک گفتمان اساسی است و همه چیز ماست. منهای آن

جمهوری اسلامی هیچ حرفی برای گفتن نخواهد داشت» (۱۳۸۳/۰۸/۱۰). از این رو یکی از مأموریت‌های اصلی نظام علمی و اجرایی کشور، جهاد به منظور اقامه عدالت در شکل نظری و عملی خویش است.

۱۲. تلاش برای فهم بیانات رهبری در حوزه عدالت

بطور طبیعی، مسئله اقامه عدالت در عرصه اجتماعی، ملی و فراملی با مقوله حاکمیت و حکمرانی نسبتی وثیق و عمیق دارد. به معنای دیگر خواست و برداشت حاکمان از این مفهوم در عمل آنها متجلی بوده و جهت دهنده سایر برنامه‌ها و اقدامات حوزه‌های مختلف اجتماعی خواهد بود.

از سوی دیگر، اقامه عدالت بدون پشتوانه عدالت‌پژوهی، تلاشی ناقص و ابتر خواهد بود. بنابراین طبیعی است که حرکت توأمان (عدالت‌پژوهی و عدالت‌خواهی) در چنین مسیر دشوار و پیچیده‌ای نیازمند ترسیم نقشه‌ای است که بتواند ضمن هدایت کلی، مجموعه اقدامات معطوف به این هدف را کارا تر و اثربخش تر کند.

بمنظور دستیابی به مقاصد گفته شده، نویسندگان این کتاب، متن بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی را به عنوان منبع اصلی استخراج چنین نقشه‌ای قرار داده‌اند. در حقیقت، مبنای اصلی ورود، خوانش و تحلیل بیانات رهبری، مطالعه و درس‌آموزی از «مواجهه فقیهانی جامع‌الشرایط» با «مسائل دوران معاصر» هم‌چون عدالت «از منظر حکومت و اداره اجتماع» است. اگرچه بیانات معظم‌له در زمان‌ها و مکان‌های مختلف تابع شئون گوناگون (رهبر انقلاب، فرمانده نظامی، نظریه‌پرداز دینی و...) ایشان است اما به نظر می‌رسد که شئون مختلف در بطن خود از یک هندسه معرفتی و دینی منسجم و منظمی بهره می‌گیرند. در واقع نویسندگان با مروری بر بیانات ایشان دریافته‌اند که رهبری در طول سالیان متممادی و علی‌رغم وجود حوادث و وقایع مختلف و هدایت امت در این میان، از الگوی علمی و عملی (سیره) مشخصی استفاده نموده‌اند که البته این الگوی ثابت در اصل دارای انعطاف و مبتنی بر اقتضائاتی خاصی است که منبث از مکانیسم اجتهاد، اختیارات قانونی و بهره‌گیری از عنصر ولایت است. می‌توان گفت ترسیم چنین چارچوبی، گامی آغازین و در عین حال مهم در این حوزه محسوب شده و خواهد توانست مسیر حرکت و دستیابی به عرصه‌های نظری و عملی عدالت را

۱. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان
۲. به شکلی ارتکازی و دارای شواهد فراوان.

برای جامعه علمی و مجریان کشور تسهیل نماید^۱.

۱٫۳ ساختار کتاب

با چنین پیش‌زمینه‌ها و مفروضاتی، کتاب حاضر در ۴ بخش و یک پیوست در اختیار خوانندگان عزیز قرار گرفته است. پیرامون این ساختار چند نکته مهم قابل ذکر است:

۱/۳/۱ بطور معمول در هر پژوهش، قبل از ورود به موضوع اصلی، پیشینه و سوابقی از فعالیت‌های علمی انجام شده حول آن محور پژوهشی احصاء و بیان می‌شود تا خواننده بتواند هم‌درک اجمالی از سیر اقدامات انجام شده در آن حوزه را پیدا کند و هم جایگاه و نسبت پژوهش حاضر را با اسلاف خود فهم کند. از آنجایی تحقیقات انجام شده در اندیشه مقام معظم رهبری تا به امروز حجم و گستردگی زیادی پیدا کرده است، ترجیح بر این شد که این قسمت به جای آنکه در ابتدای کتاب قرار بگیرد، در قالب یک پیوست و با نام «پیشینه پژوهش» در منظر و مرآی خوانندگان قرار گیرد.

۱/۳/۲ در بخش دوم، مروری تفصیلی به روش‌شناسی مورد استفاده در این کتاب انجام گرفته است. قصد نویسندگان از این بخش تنها بیان مرسوم ابعاد و اجزای روش مورد استفاده نیست، بلکه هدف آن است که گزارشی اجمالی اما قابل استفاده برای پژوهشگران از روند پژوهشی طی شده در اختیار مخاطبان قرار گیرد. اگرچه ذکر همه فرآیند و رفت و برگشت‌های فکری و ذهنی برای محققان در عرصه واقعی ممکن نیست اما بیان سیرگونه این مراحل یقیناً برای دیگر پژوهش‌های مشابه درس آموز خواهد بود.

۱/۳/۳ در بخش سوم تلاش شده است که مجموعه نکات - یا به تعبیر بهتر **دلالت‌های** - استخراج شده از متن بیانات معظم‌له به ترتیب سخنرانی‌های ایشان طبقه‌بندی و ارائه شوند. این چینش و دسته‌بندی بر چند مبنا اتکا دارد:

به نظر می‌رسد بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی در تاریخ ۱۳۹۰/۰۲/۲۷ را می‌توان مهم‌ترین و کلیدی‌ترین صحبت‌های ایشان در حوزه «عدالت» دانست. موضوع خاص جلسه و ورود کاملاً محتوایی ایشان به بحث، فرصت خوبی را برای نویسندگان بمنظور کشف جوهره عدالت در اندیشه ایشان فراهم آورد. بنابراین، سخنرانی مذکور هم از نظر رتبه اهمیت و هم از نظر نکات موجود در آن از دیگر نمونه‌ها متمایز است.

۱. طبیعی است که مفروض مهم و ارزشی این تحقیق، امکان و ضرورت استخراج مختصات و بایدهای عرصه‌های مختلف عدالت از طریق تحلیل سخنان رهبری انقلاب است. البته جایگاه و مقام مباحث نباید با یکدیگر خلط شود چراکه در کنار این تحلیل‌ها استفاده از دانش متخصصان و نظرات اندیشمندان نیز شایسته و بایسته است.

با محوریت سخنرانی فوق، سایر بیانات معظم‌له تا قبل از سال ۱۳۹۰ به ترتیب اهمیت در بخش دوم قرار گرفته‌اند (به جدول اول بخش مراجعه شود). در ادامه سخنرانی‌های بعد از سال ۱۳۹۰ نیز مطالعه و نکات جدید- نسبت به نکات سخنرانی‌های قبلی- آن‌ها به متن اضافه شده است. در قسمت پایانی این بخش هم، کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» به طور محدود مورد استفاده قرار گرفته است.

بنای نویسندگان در تحلیل بیانات و استخراج دلالت‌های آن‌ها بر نگاه حداکثری بوده است. یعنی تلاش شده تا هر نکته یا مضمونی که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم در متن بیانات وجود دارند، مورد اشاره و استفاده قرار بگیرند. همچنین نکات تکراری تا سر حد ممکن حذف شده‌اند.

در بررسی و تحلیل متون کیفی با مفهومی به نام «اشباع نظری»^۱ مواجه هستیم که بدین معنا است که محقق در مراحل بررسی داده‌ها به اطمینانی نظری برسد که داده‌های جدید هیچ اطلاعات و مفهوم جدیدی تولید نمی‌کنند. این اشباع در سیر حرکت از سخنرانی‌های اول به سخنرانی‌های پایانی این بخش برای نویسندگان ایجاد شده است و علت کم شدن تعداد نکات در قسمت‌های پایانی این بخش به همین دلیل است.

نکات تدوین شده از اجزای مختلف متن بیانات- واژه، جمله، پاراگراف- استنباط شده‌اند، لذا در برخی مواقع چند پاراگراف بیان‌کننده یک نکته کلیدی پیرامون موضوع هستند و نویسندگان لاجرم باید کل این چند پاراگراف را ذکر می‌کردند.

۱/۳/۴ بعد از استخراج همه نکات و دلالت‌های متن، در بخش چهارم تفصیل جوهره اندیشه معظم‌له در عرصه عدالت اجتماعی تقریر شده است. در تدوین این بخش تلاش شده است تا دو معیار اصلی حتی الامکان رعایت شود:

انسجام: هر سخنی خاصه آنکه از زبان یک فقیه و نظریه‌پرداز دینی بیان شود، واجد مفروضات، اصول و پیامدهای مختلف است. یعنی سخن او هم بازتاب دهنده نوع نگاه او به جهان، انسان، جامعه، حکومت، ولایت و... است و هم این نگاه پیامدهای زیادی در عرصه نظر و عمل خواهد داشت. در ساختاردهی این بخش، اهتمام نویسندگان به بیان روایت منسجم از منظومه فکری و چارچوب ذهنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در عرصه عدالت اجتماعی با همه الزامات پیشینی و پسینی در حد وسع و فهم‌شان بوده است.

استفاده حداکثری از واژگان معظم‌له: اگرچه که در تحقیقات زیادی پیرامون اندیشه رهبران انقلاب اسلامی، محققان گاه فقط به ذکر متن بیانات آنها اکتفا کرده‌اند و گاه وارد

تفسیرهای قریب و بعید از صحبت‌های آنها شده‌اند، اما قصد نویسندگان در تدوین این بخش، پرهیز از تفسیر افراط‌گونه متن بیانات و دقت و اصرار بر استفاده بیشتر از خود واژگان و عباراتی است که توسط معظم‌له مورد استعمال قرار گرفته است. در همین راستا ساختار «تقریر مزجی» -تلفیقی از متن اصلی بیانات و توضیح و تفسیر آن- برای این بخش مورد استفاده قرار گرفته است. اگرچه که در دل متن و برای تمایز بین متن نویسندگان و اصل بیانات، بخش‌هایی که از سخنرانی‌های رهبری استفاده شده، بصورت ایتالیک نشان داده شده است.

همچنین این بخش، شامل یک مقدمه و شش عنوان اصلی^۱ به همراه زیر عناوین آنها است. متن نوشته شده در اول هر عنوان اصلی، ارائه خلاصه‌ای از مجموعه نکات مطرح در زیرعنوان‌ها است تا از قبل مطالعه آن خواننده بتواند قبل از ورود به مباحث نسبتاً طولانی هر عنوان، یک ذهنیت و تصویر کلی از مباحث بدست آورد.

۱/۳/۵ به منظور تلخیص و ارائه عصاره و چکیده مباحث و همچنین ارزیابی دقیق‌تر خوانندگان نسبت به تلاش نویسندگان، در بخش پنجم، متن چکیده اجمالی قرار داده شده است. راجع به مدل مفهومی، ذکر این نکته ضروری است که به نظر می‌رسد تدوین مدل مفهومی در قاموس روش‌شناسی با استخراج جوهره نگاه یک فرد یا یک موضوع متفاوت باشد. اگرچه که برای ساخت یک مدل مفهومی آشنایی کامل با ابعاد مختلف موضوع بعنوان شرطی لازم وجود دارد، اما نویسندگان از ابتدای کار خود نیز قصد ارائه یک مدل مفهومی برای عدالت در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} را نداشته‌اند. چرا که به نظر می‌رسد اولاً باید ابتدا همین فهم بدست آمده مورد تایید و تثبیت اولیه گوینده یا نخبگان آشنا به هندسه اندیشه ایشان صورت گیرد و ثانیاً در قالب یک کار جداگانه و وسیع جوهره به مدلی مفهومی تبدیل شود.

انشاءالله با یاری خداوند متعال و تلاش و همت عالمان و مجریان نظام اسلامی، شاهد فهم عالی‌تر از مفهوم و جایگاه عدالت و رویکرد ساعی‌تر نسبت به تحقق آن در سطح فردی و اجتماعی باشیم.

۱. جایگاه عدالت اجتماعی در نظام هستی، ضرورت اقامه عدالت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران، سه‌گان عدالت، عقلانیت و معنویت؛ چارچوب مفهومی اقامه عدالت اجتماعی، چیستی عدالت اجتماعی، ارکان چیستی عدالت اجتماعی.

فصل دوم

گزارش فرآیند روش تحلیل بیانات آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی در عرصه عدالت

❁ ۲۱ مقدمه

پیشرفت دانش در هر زمینه، مرهون انجام پژوهش در آن حیطه است و انجام پژوهش بدون دستیابی به روشی نظام‌مند امکان‌پذیر نمی‌باشد. به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران مهم‌ترین عامل رشد علم، مطالعات نظام‌مند است. گرچه در زبان عامیانه، هر گونه تحقیق و تبّعی، پژوهش خوانده می‌شود اما در اصطلاح خاصّ علمی، پژوهش به معنای تبعیت از روشی ویژه و نظام‌مند است؛ رویکردی که از یک سو تضمین‌کننده اعتبار یافته‌ها و از سوی دیگر هدایت‌کننده فرآیند تحقیق علمی-انتخاب مسئله، تعیین راهبردهای رویارویی با آن، چگونگی استفاده از تکنیک‌ها و فنون برای جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها- است. از این رو باید ابعاد و مختصات روشی «فهم جوهره اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^{مدظله‌العالی} در عرصه عدالت» بطور تفصیلی مورد توجه قرار گیرد تا بتوان نتایج را به نحو مناسبی ارزیابی نمود.

رویکردهای مختلفی نسبت به اهمیت و جایگاه روش در علوم اجتماعی مطرح می‌شوند. مجموعه این نظرات را می‌توان در قالب طیفی تعریف نمود که یک سر آن نفی روش و سر دیگر آن مطلق‌انگاری روش است. اما، واقعیت آن است که علیرغم تأکیدات تا حدی افراط‌گونه بر روش بعنوان عنصری مهم و اصلی در تحقیقات علوم اجتماعی، به نظر می‌رسد نکته اساسی آن است که روش باید بعنوان ابزاری بمنظور پاسخ به سؤالات محققان و تبیین موضوعی مشخص در نظر گرفته شود. در نتیجه، تمرکز بیش از حد و افراطی بر روش‌شناسی، می‌تواند اصل موضوع تحقیق را تحت الشعاع قرار دهد. بنابراین باید تا حد امکان از حاکمیت مطلق روش پرهیز نمود و از آن متناسب با اقتضائات موضوعی پژوهش بهره گرفت.

فارغ از روش‌شناسی کمی که دارای قواعد سخت، مشخص، ریاضی‌گونه و انعطاف‌ناپذیر بوده و اهدافی چون پیش‌بینی و کنترل را سرلوحه کار خود قرار می‌دهد، روش‌شناسی کیفی بیشتر بر کشف، فهم و تبیین یک پدیده تأکید دارد. در حقیقت روش‌شناسی در این نگاه، چیزی جز مستندسازی مسیر طی شده نبوده و خروجی چنین پژوهشی شرحی دقیق، متقن و مستدل از

موضوع تعیین شده است (پورعزت، ۱۳۹۳). با توجه به این رویکرد، گزارش پیش‌رو قصد درگیر شدن با چارچوب‌های معمول تدوین روش‌شناسی را نداشته و وجه همت اصلی خود را بیان سلوک پژوهشگران در راه طی شده تا دستیابی به نتایج تحقیق قرار داده است.

۲٫۲ فازهای اصلی فرآیند تحقیق

بطور کلی سابقه مجموعه اقدامات انجام شده بمنظور فهم جوهره عدالت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی^۲ شامل مراحل زیر است:

جدول ۱: فرآیند علمی طی شده در تحلیل و فهم عدالت در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای

فازها	عنوان فعالیت	نوع فعالیت	خروجی	روش کار	همکاران و اساتید راهنما
اول	طراحی مدل مفهومی خط‌مشی ملی عدالت‌پژوهی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری	پایان نامه کارشناسی ارشد	مدل مفهومی و طبقه‌بندی از حوزه عدالت‌پژوهی با توجه به بیانات رهبری و ادبیات دنیا	مطالعه و تحلیل مضمون ۶ سخنرانی اصلی از مجموع ۴۳ سخنرانی مهم معظم‌له پیرامون موضوع عدالت	دکتر عادل بیغامی ^۲ علیرضاسجادیه
دوم	الزامات و خط‌مشی‌های کلان علمی عرصه عدالت‌پژوهی در اندیشه مقام معظم رهبری	مقاله علمی-پژوهشی	استخراج مجموعه خطوط راهنمای علمی فعالیت در عرصه عدالت‌پژوهی از مجموعه سخنان مقام معظم رهبری	مطالعه و تحلیل مضمون ۶ سخنرانی اصلی از مجموع ۴۳ سخنرانی مهم معظم‌له پیرامون موضوع عدالت	دکتر عادل بیغامی علیرضاسجادیه
سوم	استخراج خطوط راهنمای عرصه عدالت‌پژوهی از منظر مقام معظم رهبری	پروژه علمی	استخراج و تدوین حدود ۲۰۰۰ خطوط راهنمای حوزه عدالت و عدالت‌پژوهی طبقه‌بندی خطوط راهنما در قالب ذیل: سطح خرد (دولت‌ها، سازمان‌ها، اندیشمندان دانشگاهی) سطح میانی (دانشگاه، حوزه، پژوهشگاه‌ها و...) سطح کلان (قوه مجریه، وزارت علوم، مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، قوه قضائیه و...)	مطالعه و تحلیل مضمون ۴۳ سخنرانی مهم معظم‌له پیرامون عدالت	دکتر عادل بیغامی علیرضاسجادیه محمدصادق تراب‌زاده
چهارم	فهم جوهره نگاه رهبری در عرصه عدالت	پروژه علمی	دستیابی به هندسه مفهومی تفصیلی و اجمالی عدالت در اندیشه رهبری	مطالعه چندباره و استخراج دلالت‌های صریح و ضمنی بیانات رهبری با استفاده از روش دلالت‌پژوهی	علیرضاسجادیه ^۳ محمدصادق تراب‌زاده ^۴ حسین سرآبادانی ^۵

۱. این نکته به هیچ عنوان به معنای فقدان مبنای نظری و علمی برای روش‌شناسی کیفی نیست بلکه بیانگر زاویه دید آن به جایگاه روش‌شناسی در عرصه‌های مختلف علوم اجتماعی است. طبیعی است که تشریح مبنای این روش‌شناسی در جای خود مهم بوده و توسط اندیشمندان مختلف صورت گرفته است.

۲. از آنجایی که ذکر عناوین پژوهش‌های انجام شده در حیطه اندیشه رهبری (بعنوان پیشینه عام این کتاب) باعث اطناب این فصل می‌شد، مهمترین این فعالیت‌ها در بخش پیوست این کتاب مورد اشاره قرار گرفته‌اند.

۳. عضو هیأت علمی دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

۴. دانشجوی مقطع دکتری رشته تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی و عضو مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

۵. دانشجوی مقطع دکتری رشته تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی و عضو مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

۶. دانشجوی مقطع دکتری رشته تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی و عضو مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

۲،۳ سه فاز اول: استفاده از روش تحلیل مضمون^۱

حوزه عدالت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران، پس از دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی خود را با مسائل، خواسته‌ها و الزامات جدید مشاهده کرد. از این رو به نظر می‌رسید تبیین چستی این خواست‌ها، توجه به اهمیت و جایگاه آن‌ها و استلزامات تحقق آن‌ها امری ضروری و بایسته بود. بنابراین سؤال اصلی این بود که اجزاء و عناصر مدل مفهومی موضوعات عرصه عدالت پژوهی از منظر رهبری به منظور سیاست‌گذاری صحیح این حوزه چیست؟

برای دستیابی به چنین مدلی، روش تحلیل مضمون بعنوان یکی از روش‌های مرسوم کیفی مورد توجه و استفاده قرار گرفت. از منظر برخی اندیشمندان، این روش اولین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید فراگیرند. چرا که مهارت‌های اصلی^۲ که برای استفاده‌ی بسیاری دیگر از شکل‌های تحلیل کیفی مورد نیاز است را در اختیار محقق قرار می‌دهد (Braun & Clarke, 2006).

در یک تعریف ساده می‌توان تحلیل مضمون را یک راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌ها دانست که از طریق آن داده‌ها در مسیری که مفاهیم مهم درون مجموعه‌ای از داده‌ها فهم شوند، به بخش‌های مختلفی تقسیم، دسته‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌شوند. در واقع، محصول یک تحلیل مضمون، توصیفی از آن‌گوها و و طراحی فراگیری است که آن‌ها را با یکدیگر متحد و متصل می‌کند (Given, 2008). در این روش با بررسی متون، مضامین آن‌ها استخراج شده و در قالب شبکه‌ای مفهومی از مضامین، نوعی تئوری و نظریه حاکم بر متن استخراج می‌شود. این مضامین شامل انواع مختلفی چون: مشهود- مکنون، داده‌محور- نظریه‌محور، تثبیت شده- تثبیت نشده، اصلی- فرعی، کلان- کلیدی ... هستند (Braun & Clarke, 2006؛ Ryan & King, 2004؛ Bernard, 2003؛ Attride-Stirling, 2001؛ King & Horrocks, 2010). هم‌چنین برای شناخت مضامین نزدیک به ۱۲ تکنیک در متون مختلف پیشنهاد شده است که برخی از مهمترین آن‌ها عبارتند از: بررسی دقیق متن، تکرار، استعاره‌ها و تمثیلات، نقاط گذار، مشابهت‌ها و تفاوت‌ها ... (Ryan & Bernard, 2003).

مراحل مختلفی برای اجرای روش تحلیل مضمون بیان شده اما در اینجا، مدلی ۶ مرحله‌ای برای استخراج مضامین متنوع بیانات رهبری و تبیین آن‌ها در قالب یک روایت منسجم و متقن مورد استفاده قرار گرفته است.

1. Thematic Analysis

2. Generic skills

جدول ۲: مراحل اصلی روش تحلیل مضمون (Braun & Clarke, 2006)

ردیف	مرحله	توصیف فرآیند
۱	آشناسازی محقق با داده‌های خویش	رونویسی کردن از داده‌ها در صورت نیاز، خوانش و دوباره خوانی داده‌ها، یادداشت ایده‌های اولیه
۲	تولید کدهای اولیه	کدگذاری همه داده‌ها بر اساس روشی سیستماتیک و مبتنی بر ویژگی‌های مورد علاقه محقق، مقابله و تطبیق دادن داده‌های مرتبط با هر کد
۳	جستجوی مضامین	تطبیق کدها با مضامین بالقوه، گردآوری همه داده‌های مرتبط با هر مضمون بالقوه
۴	مرور مضامین	بررسی این که اگر مضامین نسبت به خلاصه‌های کدگذاری شده و همه مجموعه داده‌ها هماهنگی و تطابق دارند آنگاه یک نقشه تحلیلی مضمون ایجاد شود.
۵	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تحلیل مستمر به منظور پایش ویژگی‌های خاص هر مضمون و بطور کلی بیان داستان وار تحلیل، خلق تعاریف واضح و نام‌گذاری برای هر مضمون
۶	تدوین گزارش	این مرحله فرصتی نهایی برای تحلیل است. این مرحله شامل انتخاب و گزینشی مشخص، نمونه‌های خلاصه شده گپرا و جذاب، تحلیل نهایی خلاصه‌های انتخاب شده، شرح ارتباط بین تحلیل صورت گرفته با سوالات و ادبیات تحقیق، خلق گزارشی محققانه و تحلیلی است.

در ادامه به شکل تطبیقی مراحل طی شده بر اساس جدول فوق تشریح خواهد شد. البته بسته به نوع و ماهیت تحقیق و هم‌چنین رویکرد محققان این مراحل کوتاه‌تر یا تفصیلی‌تر خواهند بود.^۱ نکته مهمی که باید متذکر شد آن است که بطور طبیعی اجرای فرآیند تحلیل مضمون منطبق و قابل دسته‌بندی به مراحل زیر است اما نمی‌توان همه اجزای این مراحل را بطور جداگانه و بسیار متمایز در یک تحقیق خاص تبیین نمود. چرا که این تمایزات از حیث نظری و بمنظور تنقیح مسیر درست اجرای روش پیشنهاد شده‌اند و در عرصه اجرا پیچیدگی و درهم‌تنیدگی زیادی با یکدیگر دارند. بنابراین بیان جداگانه هر یک از مراحل فوق در تحقیق حاضر به معنای تمایز کامل این مراحل نیست و پیوستگی شدیدی بین آن‌ها وجود دارد.

الف) آشناسازی محقق با داده‌های خویش

در این مرحله داده‌های مورد نیاز برای تحقیق بطور دو مرحله‌ای جمع‌آوری شده است. مرحله اول جستجو از طریق نرم‌افزار (حدیث ولایت) در مجموعه بیانات مقام معظم رهبری با کلیدواژه «عدالت» و گردآوری همه بیاناتی است که همه یا قسمتی از آن‌ها مربوط به بحث عدالت می‌باشند. همان‌گونه که در جدول زیر نیز اشاره شده، چیزی در حدود ۳۹۰ سخنرانی که به نوعی با بحث و کلیدواژه «عدالت» مرتبط بوده‌اند، استخراج شده است. در مرحله دوم مجموع

۱. این امر بدین دلیل است که در بعضی متون درجه پیچیدگی و عمق بسیار زیاد بوده که این امر فرآیند رفت-برگشت بین کدهای استخراجی و مضامین نهایی را بسیار طولانی می‌نماید و محقق مجبور است تمرکز زیادی بر خواندن‌های چندباره و تحلیل‌های پرتکرار بگذارد.

این سخنرانی‌ها و قسمت‌هایی که به بحث عدالت پرداخته شده بود مورد مطالعه و خوانش اولیه قرار گرفت. هدف از این بررسی اولاً آشنایی اولیه با محتوا و وسعت بیانات رهبری و ثانیاً تعیین سخنرانی‌ها و فرازهای کلیدی که ارتباط محتوایی و معنایی بیشتری با اهداف تحقیق دارند، بوده است. از این رو با استفاده از دو شاخص «میزان تکرار و بسامد واژه عدالت» و «میزان نزدیکی فرمایشات با هدف تحقیق» مجموع ۴۹ سخنرانی که با اهداف بیان شده برای تحلیل و تحقیق ارتباط بیشتری داشتند، انتخاب شدند. البته در این بین شاید بتوان ۶ سخنرانی را که بیشترین تکرار واژگانی عدالت را دارند در صدر این بیانات قرار داد چرا که تحلیل آن‌ها توانسته ابعاد گسترده‌ای از موضوع عدالت در اندیشه رهبری را پوشش دهد (این ۶ سخنرانی به ترتیب شامل ردیف‌هایی هستند که میزان ارتباط آن‌ها به موضوع عدالت با واژه «خیلی قوی» بیان شده است).

جدول ۳: ۴۹ سخنرانی مهم رهبری با موضوع عدالت

ردیف	تاریخ	نوع دیدار	فراوانی کلیدواژه «عدالت»	میزان ارتباط
۱	۱۳۹۰/۰۲/۲۷	بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی	۷۰	خیلی قوی
۲	۱۳۸۴/۰۶/۰۸	بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت	۵۸	خیلی قوی
۳	۱۳۸۲/۰۸/۲۳	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران	۴۹	خیلی قوی
۴	۱۳۷۶/۰۱/۰۱	بیانات در اجتماع بزرگ مردم در صحن امام خمینی <small>علیه السلام</small> مشهد	۴۵	خیلی قوی
۵	۱۳۸۸/۰۶/۱۶	بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت	۳۰	خیلی قوی
۶	۱۳۷۹/۱۲/۲۶	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران	۳۰	خیلی قوی
۷	۱۳۷۴/۰۹/۲۹	بیانات در دیدار کارگزاران در روز عید میث	۲۶	قوی
۸	۱۳۷۷/۱۰/۱۷	بیانات در دیدار کارگزاران و قشرهای مختلف مردم در روز ولادت امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>	۲۴	قوی
۹	۱۳۸۶/۰۶/۰۴	بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت	۲۳	قوی
۱۰	۱۳۸۴/۰۲/۱۸	بیانات در اجتماع بزرگ مردم رفسنجان	۲۳	قوی
۱۱	۱۳۸۱/۱۱/۱۵	بیانات در دیدار مدیران صدا و سیما	۲۱	قوی
۱۲	۱۳۸۸/۰۱/۰۱	بیانات در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت علی بن موسی الرضا <small>علیه السلام</small>	۲۰	قوی
۱۳	۱۳۷۷/۰۴/۰۷	بیانات در دیدار مسئولان قوه قضاییه و خانواده‌های شهدای هفتم تیر	۲۰	قوی
۱۴	۱۳۷۱/۱۰/۲۳	بیانات در دیدار جمعی از قضات و اعضای دستگاه قضایی	۱۷	قوی
۱۵	۱۳۸۷/۰۲/۱۴	بیانات در دیدار استاد و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز	۱۵	قوی
۱۶	۱۳۸۷/۰۴/۲۶	دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت میلاد حضرت علی <small>علیه السلام</small>	۱۴	متوسط